

AKÇASU MAHALLESİ DEĞİRMENİ

Kızıltan ULUKAVAK

İnsanlık tarihinde tarım döneminin başlaması, hububatın ve özellikle buğdayın gıda maddelerinin en başında yer almasıyla, hububatın ve dolayısıyla buğdayın değirmenlerde öğütülüp un haline getirilmesi; başta ekmek olmak üzere, unlu mamuller yapılması çok önemli bir aşamadır. Un'un elde edilmesinde de tarih boyunca çok büyük oranda su değirmenlerinden ve az da olsa yel değirmenlerinden yararlanılmıştır. Yel değirmenlerinin, başka ülkelerin aksine, ülkemizde çok yaygın bir kullanım alanı olmamıştır.

Su değirmeni, yukardan bir oluk içerisinde hızla akıtılan suyun bir çarkı, çarkın da değirmen taşını döndürmesiyle buğdayın un ve kepek haline getirilmesi ilkesine dayalıdır. Böylece suyun potansiyel enerjisi, önce kinetik, sonra mekanik enerjiye dönüştürülür ve bu yolla sürekli bir hidrolik güç elde edilmiş olur.

Hidrolik güçle dönen değirmen taşı aslında aynı boyutlarda, üst üste yerleştirilmiş, kesiti tam daire biçiminde iki ayrı, silindirik taştan ibarettir. Çapları 1 metre dolaylarında, 20 cm kalınlığındaki bu iki taş, merkezlerinde açılan yuvarlak delikten bir eksene geçirilmiştir. Altta taşı sabittir. Üstteki taş, ortasındaki eksenin etrafında, suyun döndürdüğü çarka bağlı olarak döner. Taşların birbirine bakan yüzleri tırtıklıdır, üstteki taşın ortasında, ekseninin kenarındaki boşluktan buğday daneleri, alttaki sabit taşın ortasına düşer, üstteki taşın dönmesiyle daneler parçalanarak çevreye yayılır, daha sonra ufalanarak un haline gelir ve iki taşın çevresindeki aralıktan un ve kepek, bir arada etrafa dökülür ve alttaki geniş ahşap bir sandıkta toplanır. Oradan çuvalara doldurularak, evlerde elekten geçirilerek, un ve kepek birbirinden ayrılır.

Günümüzdeki elektrik enerjisiyle çalışan değirmenlerden önce, ülkemizde her kentte ve hemen hemen her köyde, ya da birbirine yakın birkaç köyün birinde, bir akarsu kenarında su değirmeni kurulmuş bulunmaktadır. Dolayısıyla değirmenin çalışabilmesi için, mutlaka gereksinim duyulan ölçüde debiye sahip suyun varlığı, büyük önem arz etmektedir. Nitekim gerekli uygun koşulları sağlamadan bir işe kalkışıp, başarılı olamayanların kusurlarını belirtmek için Türkçemizde, *“suyu olmayan yerde değirmen kurulmaz”* deyiimi vardır.

Safranbolu kent merkezinden Gümüş ve Akçasu adı verilen iki dere geçmekte ve bu dereler kentin *“Tabahna”* denilen, Tabakhane mevkiinde birleşerek, birlikte aynı su yatağından akararak Araç Çayı'na ulaşmaktadır.

Eski dönemlerde Safranbolu'da Gümüş deresi kıyısında, Gümüş Köprüsü'nün biraz ilerisinde bir su değirmeni çalıştırıldığı gibi, Akçasu ve Gümüş derelerinin Tabahna'da birleştiği noktadan birkaç yüz metre aşağıda, Dereköy mevkiinde iki ayrı su değirmeni kurulmuş bulunmaktadır. Bu iki değirmenden biri, günümüzde Safranbolulu iş adamlarından, Sayın Şefik Dizdar tarafından restore edilerek çalışır duruma getirilmiş ve çevresi bir piknik ve dinlenme alanına dönüştürülmüştür. Diğer harap bir halde; virane görünümündedir.

Gümüş deresi kıyısındaki değirmen de çok uzun yıllardır kullanılmamaktadır. Safranbolu'da ayrıca Bağlar kesiminde Değirmenbaşı'nda, Bulak Mağarası'ndan gelen sulama suyundan, ahşap oluklarla suyunu alan bir değirmen daha vardır ve günümüzde çalıştırılmasa da, restore edilmiş bulunmaktadır.

Akçasu deresi suyundan yararlanmak için ise, geçmiş yıllarda sadece bir değirmen yapılmış olup, değirmen, Akçasu Mahallesi Ulukavak Sokak üzerinde; bu sokak ile dere arasındaki alanda yer almaktadır. Safranbolu Akçasu Mahallesi'nde yerleşik, Muslubeyoğlu Hacı Hüseyin Hüsnü Efendi tarafından yaptırılmıştır. Değirmenin bulunduğu yer, Bağlar'daki Değirmenbaşı gibi, Akçasu mahallesinde de *“Değirmenbaşı”* olarak adlandırılır.

Akçasu değirmenini yaptıran Hacı Hüseyin Hüsnü Efendi'nin torununun torunu olan bu satırların yazarının büyüklerinden duyduklarına göre, büyük dede Hacı Hüseyin Hüsnü Efendi 1870'li yılların içerisinde hacca gider. Hac yolculuğu sırasında su olukları kargir olan değirmenler görür. Hactan dönüşünde böyle bir değirmen yaptırmak ister.

Hacı Hüseyin Hüsnü Efendi'nin hactan dönüşünün, 1870'li yılların sonu olduğu kesinlikle bilinmektedir. Çünkü, bırakın hava yolunu, demir yolu ya da düzgün kara yolunun bile bulunmadığı, motorlu araçların olmadığı bir dönemde, çok uzun ve yorucu bir yolculukla hacca gidip, aylar sonra memleketine döndüğünde, Hacı Hüseyin Hüsnü Efendi'nin, *"Allahım bana hac farizamı yerine getirmemi nasip etti, lütfetti, ben de bir cami yaptırıp Lutfiye Camisi diye adlandıracağım"* dediği ve caminin 1880 yılında ibadete açıldığının da kitabesinde yazılı olduğu ve değirmeni de hac dönüşü yaptırdığı bilindiğine göre, değirmenin yapım tarihinin 1880'li yıllar olduğu kesinlikle söylenebilir.

Akçasu değirmeni, bilinen su değirmenlerinden çok farklı ve ilginç özellikler taşır. Hacı Hüseyin'in Efendi, değirmenin su oluklarını, hacca giderken gördüklerinden esinlenerek ağaç yerine, etrafı taş duvarlarla örülü geniş ve derin, kesiti dikdörtgen bir havuz biçiminde yaptırmış, havuzun bir duvarının üst kenarından, karşı duvarın alt kenarına doğru, çapraz çok meyilli bir taş zemin oluşturarak, bu zeminin üstünü ve yan duvarları su sızması için *"horasan"*la sıvatmak suretiyle çok geniş kargir oluklar biçimine dönüştürmüştür. *(Horasan, kiremit ve tuğla tozunun, kireç, yumurta akı ve su ile karıştırılmasıyla oluşturulan, kuruyunca çok serleşen ve su sızdırmaz hale gelen bir inşaat harcıdır. İlk kez Türkistan'da Horasan kentinde kullanıldığından, bu harca, Horasan adı verilmiş ve Osmanlı döneminde çok yararlanılmıştır.)*

Ülkemizdeki su değirmenlerine, yukardan suyun akıtıldığı oluklar kargir değildir. Her yerde, oluklar genellikle çok kalın ağaç kütüklerin içi oyularak yapılır, zamanla oluklar yıpranır, delinir ve değiştirilmesi gerekir. Kargir oluklarda böyle bir zorunluluk söz konusu olmaz.

Akçasu değirmeni, Ulukavak Sokak'tan, Akçasu deresine doğru uzanan iki kargir oluk biçimindeki havuzdan oluşan, iki göz ya da iki ocak denilen, daha doğrusu bir başka anlatımla birlikte çalışan iki ayrı değirmen biçiminde yaptırılmıştır. Oluk biçimindeki havuzun alt ucundaki kapağı açıldığında, buradan boşalan su, değirmen taşına bağlı çarkı döndürür ve değirmen çalışmaya başlar. Su, önce su arkına yakın havuz oluğunun çarkını ve değirmen taşını döndürür, sonra aynı su biraz aşağıda, daha alt kottaki öteki kargir havuzla ilişkili değirmenin çarkını ve taşını döndürdükten sonra Akçasu deresine akar. Bu nedenle Akçasu değirmeni, birbirine yakın, iki farklı kotta yer alan, bir tür çiftte değirmendir.

Akçasu değirmeninin suyu, değirmene 150-200 metre kadar uzaklıktaki Akçasu deresi ile Kayarlı yolunun hemzemin denilebilecek kadar, birbirine yakın kotta bulunduğu Ulukavakdibi denilen mevkide, dere içine bir metre kadar yükseklikte, taştan bir bent oluşturulup, bentte toplanan suyun bir arka aktarılıp, ark yoluyla değirmene kadar getirilmesi suretiyle sağlanmıştır.

Ancak bu arka, aynı zamanda Akçasu Mahallesi'nin Ulukavak Sokak ile Kaçak Sokak'taki bahçelerine de sulama suyu götürülür. Değirmenin çalıştığı sırada, bahçelere sulama suyu götürmek olanağı bulunamaz; bu da mahalle sakinlerinin haklı itirazlarına yol açar. Bu yüzden değirmen oluklarının havuz biçiminde yapıldığı ve havuzların ark suyuyla doldurulup, su depolandıktan sonra, gerektiğinde, oluk biçimindeki havuzların altındaki kapak açılarak, havuzdaki su bitinceye kadar değirmenin, kısa süreli de olsa böyle çalıştırıldığı söylene de bu olasılık akla yatkın değildir. Zira çok bilinen deyimle, *"koyma suyla değirmen döndürülmez"*. Bu gerçeğin, yüz küsur yıl önce bilinmediği de söylenemez.

Değirmenin suyunun, aynı zamanda sulama suyu olarak kullanılması zorunluluğundan kaynaklanan sorunların yanı sıra, her yıl Akçasu deresinde suyun, Mayıs sonundan itibaren çok azalması ve daha sonraki aylar tamamen kesilmesi daha büyük bir sorundur.

Bu yüzden değirmenin, aslında bütün yıl boyunca çalışabilecek suya sahip olmaması nedeniyle, Akçasu deresinde suyun, Sonbahar yağışlarıyla yeniden akmaya başladığı ya da çoğaldığı Aralık ayı ile mahalle bahçelerinin sulama suyuna gereksinim duyduğu yaz mevsimi başına kadar, en fazla beş ay çalıştırılabildiği söylenebilir.

Hal böyle olunca bu değirmen, ekonomik bir işletme olmadığı gibi, beklendiği ölçüde işe yarar da olamamış ve yapıldığından çok uzun olmayan bir süre sonra; büyük olasılıkla 1900'lü yılların hemen başından itibaren, çalıştırılmayarak kaderine terkedilmiştir.

Bugün, değirmenden geriye sadece, etrafı taş duvarlarla örölü, oluk biçimindeki iki kargir havuz kalmıştır. Değirmenin bugünkü kalıntılarına bakıp, zaman zaman burası “*Roma Hamamı*” olabilir gibi yakıştırmalara da kalkışılmaktadır. Değirmen alanının, 1940’lı yıllardan bu yana son 75 yılını bilen ve yakından gözlemleyen bu satırların yazarı, değirmen alanının bugün olduğu gibi, çocukluğunda 75 yıl önce de, yabani otlar, dikenli çalılar ve ağaççıklarla kaplı olduğunu; değirmenin havuz biçimindeki oluklar dışındaki diğer bölümlerinden hiçbir kalıntının mevcut bulunmadığını ve değirmenin üstü örtülü, kapalı mekanları hakkında da bir bilgi sahibi olunmadığını belirtmiştir.

Aşağıdaki fotoğraftan da görülebileceği üzere, Akçasu değirmeninin restorasyonunun hiçbir tarihsel ve kültürel işlevi ya da yararı olamaz. Zaten, değinildiği üzere uygun koşullar olmadığından yapıldığı zamanda da, bir bütün olarak değirmen, sürekli işlevsel bir nitelik ve önem kazanamamıştır. Geçmiş yıllarda Safranbolu için önem arzeden değirmenler, daha önce sözü edilen Gümüş ve Dereköy değirmenleridir.

Bugün Akçasu değirmeni, sadece olukları havuz biçiminde kargir malzemeden oluşan, bir değirmen örneği olarak anlatılmanın dışında, Safranbolu için kayda değer bir önem ve değere sahip değildir. 03.11.2020

Akçasu değirmeninin kalıntıları (2007)